

STRAFRECHT

STRAF(PROCES)RECHT

AAK20229666

Prof. mr. J.H. Crijns & prof. mr. M.J. Dubelaar

Wetgeving

Conceptwetsvoorstel strafbaarstelling gebruik persoonsgegevens voor intimiderende doeleinden

Op 24 februari 2022 heeft de minister van Justitie en Veiligheid een conceptwetsvoorstel voorgelegd aan de Raad van State dat – ter uitvoering van de motie-Michon Derkzen c.s. (*Kamerstukken II 2020/21, 35564, nr. 13*) – voorziet in een strafbaarstelling van het gebruik van persoonsgegevens voor intimiderende doeleinden (zie voor de tekst van het conceptwetsvoorstel en de bijbehorende concept-MvT www.internetconsultatie.nl). Deze praktijk wordt ook wel aangeduid als ‘doxing’ (of ‘doxxing’), een term afgeleid van het Engelse woord voor documenten die aanvankelijk uit de hackerswereld afkomstig is. Bij doxing gaat het om het publiceren van privégegevens van personen met als doel deze te ‘ontmaskeren’, te beschadigen of intimideren; een ‘tactiek’ die onder meer actief wordt ingezet door radicale critici van het coronabeleid. Begin dit jaar meldde BNR Nieuwsradio op basis van eigen onderzoek dat honderden adressen van prominente bestuurders openbaar waren gemaakt op sociale media zoals Facebook, Twitter en Telegram. Het lukt digitale platforms niet om de massale verspreiding van dergelijke gegevens tegen te gaan. Zo stelt BNR Nieuwsradio dat het adres van de minister van Financiën (met daarbij ook foto’s van haar huis) op Facebook mogelijk 150.000 mensen bereikte voordat het pas na acht maanden werd verwijderd (*BNR Nieuwsradio* 3 februari 2022). Niet alleen politici worden slachtoffer van doxing door veelal extreemlinkse of extreemrechtse actiegroepen, maar bijvoorbeeld ook politiemedewerkers, ambtenaren, rechters, journalisten, docenten en wetenschappers, zo blijkt uit het jaarverslag van de AIVD over 2021 (p. 28-30). In feite kan iedereen ermee te maken krijgen, zo benadrukt ook de minister (concept-MvT, p. 1). Slachtoffers van doxing kunnen zich geïntimideerd en in hun vrijheid belemmerd voelen, maar dergelijke gedragingen kunnen ook meer verstrekkende gevolgen hebben doordat organisaties en gezagsdragers zich gedwongen zien hun handelwijzen aan te passen, waardoor het functioneren van de democratische rechtsstaat direct of indirect kan worden geraakt (concept-MvT, p. 1). Over de omvang van het fenomeen is echter weinig bekend, zo blijkt uit onderzoek van het Rathenau Instituut in opdracht van het WODC (M. van Huijstee e.a., *Online ontspoord. Een verkenning van schadelijk en immoreel gedrag op het internet in Nederland*, Den Haag: Rathenau Instituut 2021, p. 41).

De minister wil het naar buiten brengen van persoonsgegevens met intimiderende doeleinden nu zelfstandig strafbaar stellen, waarbij de gedragingen overigens niet noodzakelijkerwijs online hoeven plaats te vinden. In een nieuw in te voeren artikel 285d Sr wordt strafbaar gesteld het zich verschaffen, het verspreiden of anderszins ter beschikking stellen van identificerende persoonsgegevens van een ander of een derde met het oogmerk die ander vrees aan te (laten) jagen, ernstige overlast aan te (laten) doen of ernstig te (laten) hinderen in de uitoefening van diens ambt of beroep. Op gedragingen die onder deze strafbepaling vallen, staat een maximale gevangenisstraf van een jaar of een geldboete van de derde categorie. In het tweede lid is wel voorzien in een bijzondere strafuitsluitingsgrond voor diegene ‘die te goeder trouw heeft kunnen aannemen dat het algemeen belang het zich verschaffen, verspreiden of anderszins ter beschikking stellen van de gegevens, bedoeld in het eerste lid, vereiste’.

De nieuwe strafbepaling kan volgens de minister onder bepaalde omstandigheden overlappen met reeds strafbaar gestelde bepalingen (zoals bedreiging, belaging, opruiing en ambtswang), maar moet vooral worden gezien als een aanvulling op het bestaande instrumentarium. Het gaat volgens de concept-MvT om ‘een gevaarzettingsdelict waarvoor geldt dat de samenleving er als geheel belang bij heeft dat hiertegen in ernstige gevallen wordt opgetreden’ (concept-MvT, p. 3). In de concept-MvT wordt vrij uitvoerig ingegaan op de verhouding tot andere strafbaarstellingen, maar er worden geen voorbeelden gegeven van gedragingen die nu buiten het bereik van de strafwet vallen terwijl bestraffing wel wenselijk zou zijn. Zowel de Raad voor de rechtspraak als de Nederlandse Orde van Advocaten maken daarover opmerkingen in hun adviezen bij het conceptwetsvoorstel. Voorts zijn zij kritisch over de ruime formulering van de nieuw te introduceren wettelijke bepaling, waarbij de afbakening volgens de concept-MvT vooral is gelegen in het vereiste oogmerk (concept-MvT, p. 3) dat wordt gekoppeld aan het beoogde effect van de gedraging; ‘het moet de bedoeling zijn dat het slachtoffer in zijn leven of beroepsuitoefening wordt belemmerd’ (concept-MvT, p. 7). Die bedoeling zal in de praktijk niet eenvoudig zijn vast te stellen. Het is de wetgever echter (vooral) ook te doen om het stellen van een norm, namelijk dat het zich verschaffen, verspreiden of anderszins ter beschikking stellen van andermans persoonsgegevens met het doel een ander te intimideren, onacceptabel is (concept-MvT, p. 1). De Afdeling advisering van de Raad van State die op 4 mei [advies](#) heeft uitgebracht, onderschrijft de wens van de regering om dit type gedrag strafbaar te stellen.

Bij de noodzaak van het introduceren van een bijzondere strafuitsluitingsgrond plaatsen de adviesorganen kritische kanttekeningen. Die strafuitsluitingsgrond is bedoeld voor de ‘gerechtvaardigde activiteiten van journalisten en klokkenluiders’ (concept-MvT, p. 8). In de concept-MvT wordt echter al onderkend dat bij die personen ook het vereiste oogmerk niet zal kunnen worden vastgesteld en een strafuitsluitingsgrond in die zin als overbodig kan

worden aangemerkt. De bijzondere strafuitsluitingsgrond is volgens de minister vooral bedoeld om twijfel te voorkomen, wat wel op begrip kan rekenen van de Raad voor de rechtspraak. De Autoriteit Persoonsgegevens stelt echter voor om de strafuitsluitingsgrond te schrappen en in de MvT meer aandacht te besteden aan de relatie tussen deze voorgestelde strafbaarstelling en de vrijheid van meningsuiting, zoals neergelegd in artikel 7 Grondwet en artikel 10 EVRM. Zij wijzen er in dit verband tevens op dat journalistieke activiteiten niet zijn voorbehouden aan (traditionele) nieuwsmedia. Ook de Raad van State heeft geadviseerd om de bijzondere strafuitsluitingsgrond te schrappen. Iemand die te goeder trouw is en handelt in het algemeen belang, zal immers niet het vereiste oogmerk hebben. De Raad van State vreest voorts voor complicaties bij de toepassing van de strafuitsluitingsgrond in gevallen waarin de bedoelingen van de verdachte niet eenduidig zijn vast te stellen. De gekozen constructie zou ertoe kunnen leiden dat activisten die zich – uit betrokkenheid met maatschappelijke problemen – bedienen van intimiderende methoden, toch vrijuit gaan, hetgeen volgens de Raad van State op gespannen voet staat met de bedoeling van wetsvoorstel.

Toch is niet geheel duidelijk hoeveel ruimte het conceptwetsvoorstel wil laten voor dergelijke praktijken. ‘Naming and shaming’ kan immers onder omstandigheden wel degelijk een belangrijke maatschappelijke functie vervullen. In de journalistiek lijkt daarvoor nog wel ruimte te blijven bestaan, nu dit ook expliciet in de concept-MvT wordt genoemd. Voor activisten die met hun acties maatschappelijke verandering willen bewerkstelligen, ligt dat vermoedelijk anders, hoezeer zij ook zelf menen te handelen in het algemeen belang. Wanneer de bijzondere strafuitsluitingsgrond komt te vervallen, zal die ruimte vermoedelijk (nog) kleiner worden. Zij kunnen weliswaar nog een beroep doen op overmacht in de zin van noodtoestand, maar daarvoor ligt de lat tamelijk hoog. Wellicht is dat – voor dit type intimiderende gedragingen gericht op concrete personen – maar goed ook.

Modernisering Wetboek van Strafvordering – Advies Raad van State

Op 16 mei jl. werd het [wetgevingsadvies](#) van de Afdeling advisering van de Raad van State bij het conceptwetsvoorstel Modernisering Wetboek van Strafvordering gepubliceerd, dat de Raad van State op 6 april jl. had aangeboden aan de minister. Dit advies vormt een nieuwe mijlpaal in het traject op weg naar een gemoderniseerd wetboek, maar het publiceren daarvan was ook om een andere reden bijzonder, nu dit advies een van de eerste adviezen is dat vrijwel direct na vaststelling en aanbieding aan de minister openbaar is gemaakt. Dit is een uitvloeisel van de nieuwe [werkwijze](#) die de Afdeling advisering van de Raad van State sinds 1 mei jl. in verband met de nieuwe Wet open overheid hanteert: voortaan worden alle wetgevingsadviezen binnen twee weken na vaststelling actief gepubliceerd. Voorheen werden adviezen van de Raad van State doorgaans pas openbaar via het zogenoemde ‘nader rapport’ bij

aanbieding van het wetsvoorstel aan de Tweede Kamer, wat niet zelden pas maanden na het vaststellen van het advies gebeurde.

Maar op deze plaats is de inhoud van het advies natuurlijk het meest van belang. Het betreft een omvangrijk advies van meer dan tweehonderd pagina’s, met een algemeen deel en een bijzonder deel. Dit bijzonder deel is vervolgens weer onderverdeeld in vijf thematische deeladviezen: a) Uitvoerbaarheid en digitalisering; b) De positie van procesdeelnemers; c) Opsporing; d) Beweging naar voren; en e) De rol van de rechter. Op deze plaats beperken wij ons tot het bespreken van enkele hoofdlijnen, zoals de Afdeling advisering deze ook zelf naar voren brengt in de kernboodschap (p. 6-8). Ten eerste onderschrijft de Afdeling advisering het belang van de moderniseringsoperatie als zodanig: het huidige wetboek is verouderd en is door de vele opeenvolgende wijzigingen ontoegankelijk geworden (p. 6). Dat deze majeure operatie in gang is gezet, kan dus op bijval van de Raad van State rekenen. Tegelijkertijd worden ook de nodige kanttekeningen bij het conceptwetsvoorstel en de bijbehorende toelichting geplaatst. Dit betreft ten eerste de doelstellingen van de modernisering. De Afdeling advisering acht de doelstellingen zoals die in de concept-MvT worden geformuleerd nog te vaag en impliciet, wat met name problematisch is in het licht van de noodzaak het gemoderniseerde wetboek en de op basis daarvan tot stand gekomen praktijk op termijn zinvol te kunnen evalueren. In dat verband adviseert de Afdeling advisering ook een evaluatiebepaling in het wetsvoorstel op te nemen en in de toelichting daarop te verduidelijken aan de hand van welke criteria en op welke termijn het gemoderniseerde wetboek zal worden geëvalueerd (p. 51). De Afdeling advisering acht het dan ook aangewezen de doelstellingen helderder en scherper te formuleren (p. 6-7; zie voorts p. 15-18). In vergelijkbare zin plaatst de Afdeling advisering kanttekeningen bij de uitvoerbaarheid van sommige voorstellen en adviseert daarop nader in te gaan in de toelichting op het wetsvoorstel. Ook geeft de Afdeling advisering alvast een winstwaarschuwing: een nieuw wetboek is een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor het bereiken van de geformuleerde doelstellingen. Daarnaast zal moeten worden geïnvesteerd in capaciteit en organisatorische maatregelen (p. 6-7; zie voorts p. 21-23).

Een volgende interessante observatie is dat de Afdeling advisering de wetgever rechtstreeks aanspreekt op zijn verantwoordelijkheid het voortouw te nemen in het maken van keuzes. Doordat de modernisering tot stand is gekomen in samenspraak met vele organisaties in de strafrechtspleging, heeft het voorgestelde wetboek ‘op belangrijke onderdelen het karakter gekregen van een compromis’, aldus de Afdeling. Ook worden bepaalde uitvoeringskwesties expliciet overgelaten aan de praktijk. De Afdeling advisering toont zich op dit punt kritisch en stelt dat

‘het aan de wetgever is om – mede op basis van de inbreng van de ketenpartners – een eigen afweging te maken. Daarbij mag van de wetgever worden verwacht dat hij sturing geeft aan de rechtspraak

en dat hij de wijze waarop de strafvorderlijke regels in de praktijk worden toegepast nader normeert door in de toelichting een visie daarop te formuleren' (p. 7; zie voorts p. 18-20).

Meer inhoudelijk vraagt de Afdeling advisering aandacht voor de gevolgen voor de verdachte van de verschuivende verhoudingen tussen procesdeelnemers, het streven naar een meer contradictoir procesmodel en de voorgenomen 'beweging naar voren' (inhoudende een nog grotere nadruk op het voorbereidend onderzoek, opdat de berechting zo efficiënt mogelijk kan verlopen). In het bijzonder voor de verdachte zonder raadsman kunnen deze ontwikkelingen nadelig uitpakken. In dit licht acht de Afdeling advisering aanpassing van het voorgestelde wetboek op een aantal punten noodzakelijk. Meer concreet kunnen de verbeterpunten volgens de Afdeling advisering worden samengevat aan de hand van vier rode draden:

'a) het versterken van het (rechterlijk) toezicht op het optreden van de strafvorderlijke autoriteiten; b) het verzekeren dat de uitoefening van opsporingsbevoegdheden ook in de toekomst met voldoende waarborgen is omkleed; c) het verbeteren van de positie van de verdachte door de beschikbaarheid van adequate (gefinancierde) rechtsbijstand en van de informatie die nodig is om effectief verdediging te kunnen voeren; en d) het bevorderen van een actieve houding van de zittingsrechter ter compensatie van de kwetsbare positie van de verdachte (zonder raadsman)'.

Het voert te ver om op deze plaats verder in te gaan op de concrete verbeterpunten die de Afdeling advisering in kaart heeft gebracht. Wel maken de genoemde rode draden duidelijk dat het – zeker in onderlinge samenhang bezien – om fundamentele kwesties gaat, die aan de kern van het strafproces raken. In het advies klinkt vooral de vrees door dat de beoogde veranderingen met name voor de verdachte negatief kunnen uitpakken, in het bijzonder wanneer het gaat om een verdachte zonder kundige rechtsbijstand. Dit punt van zorg is op zichzelf geen verrassing; in de literatuur is immers al vaker vastgesteld dat het gemoderniseerde wetboek nogal zwaar leunt op de gedachte van een actieve en bekwame verdediging die zich vanaf het prille begin van het strafproces actief opstelt, een gedachte die alleen kan worden waargemaakt indien de verdachte over kundige rechtsbijstand beschikt en zelfs dan in de weerbarstige praktijk wel eens lastig waar te maken zou kunnen zijn (zie onder meer P.T.C. van Kampen e.a., *Mind the gap. Modernisering Wetboek van Strafvordering: consequenties voor de verdediging*, WODC 2018). Dat deze zorg nu ook in het advies van de Raad van State wordt geventileerd, zet deze eerdere kritiek nader kracht bij en vraagt in ieder geval om een duidelijke reactie van de minister. Of deze reactie ook inhoudt dat het conceptwetsvoorstel op substantiële punten wordt aangepast, zullen we moeten afwachten. Ook is het de vraag wanneer de minister het wetsvoorstel voor het nieuwe wetboek aanhangig zal maken bij de Tweede Kamer. Volgens de [zevende voortgangsrapportage](#) die zeer recent naar de Kamer is gestuurd ([Kamerstukken I 2021/22, 35570 VI, K](#)), wordt dat moment nu voorzien voor het laatste kwartaal van dit jaar, maar een duidelijker

indicatie van dat moment hoopt de minister te kunnen geven in de achtste voortgangsrapportage die na de zomer aan de Kamer zal worden gestuurd. Het zal dus nog even duren voordat duidelijk wordt op welke wijze de minister de kanttekeningen van de Raad van State bij het conceptwetsvoorstel heeft verwerkt. In ieder geval is duidelijk dat met het advies van de Raad van State weer een belangrijke nieuwe fase van de moderniseringsoperatie is ingegaan. Wordt vervolgd.

Jurisprudentie

Rb. Overijssel 28 februari 2022, ECLI:NL:RBOVE:2022:695 – Procesafspraken

In het vorige [KwartaalSignaal](#) besteedden wij uitgebreid aandacht aan het fenomeen van procesafspraken dat in het afgelopen half jaar vrij plotseling een hoge vlucht heeft genomen. De ontwikkelingen op dit terrein gaan razendsnel en vormen aanleiding om op deze plek opnieuw kort bij dit thema stil te staan. In het [KwartaalSignaal 162](#) noemden wij al de concept-aanwijzing procesafspraken in strafzaken die het Openbaar Ministerie heeft opgesteld en inmiddels heeft voorgelegd aan Raad voor de rechtspraak en de Nederlandse Orde van Advocaten. Een dergelijke aanwijzing is geen overbodige luxe, gelet op de grote verschillen die in de praktijk bestaan voor wat betreft de terminologie, de concrete toepassing en het type zaken waarin procesafspraken tot stand komen (zie voor een nadere duiding: R. Terpstra, 'De behoefte aan een nieuwe strafrechtelijke procesmodaliteit', *NJB* 2022/529; L.J.J. Peters, 'Procesafspraken in strafzaken. Bespreking van actuele experimenten en in het bijzonder de vonnissen uit Limburg en Rotterdam', *NTS* 2021/21 en H. Hübner & N. Lentjes, 'Afspraken zonder regels. Een analyse van het gebruik van procesafspraken in recente jurisprudentie', *DD* 2022/38). De [reactie](#) van de Nederlandse Orde van Advocaten d.d. 21 april 2022 op de concept-aanwijzing is inmiddels openbaar, maar de concept-aanwijzing zelf helaas nog niet.

De vraag rijst of deze praktijk niet ook een nadere wettelijke normering behoeft. De minister van Justitie en Veiligheid heeft deze vraag in reactie op Kamervragen vooralsnog ontkennend beantwoord ([Aanhangsel Handelingen II 2021/22, nr. 2185](#)). Weliswaar acht de minister het wenselijk om randvoorwaarden te stellen waarbinnen procesafspraken tot stand kunnen worden gebracht, maar zij acht het niet noodzakelijk om deze in de wet vast te leggen, nu wat haar betreft het vervolgingsmonopolie, het opportuniteitsbeginsel en de grondslagleer voor deze praktijk voldoende basis bieden en de rechter voorts de mogelijkheid heeft om van de gemaakte afspraken af te wijken. Om uitsluitel te krijgen over de noodzaak van wettelijke normering heeft de procureur-generaal bij de Hoge Raad niettemin op 4 april 2022 [aangekondigd](#) casuatie in het belang der wet te zullen instellen in een zaak waarin gebruik is gemaakt van procesafspraken. Gelet daarop noemt de Nederlandse Orde van Advocaten in haar

advies verdere stappen van de zijde van het Openbaar Ministerie voor wat betreft de nieuwe aanwijzing ‘op dit moment prematuur’.

Intussen staat de rechtspraak niet alleen te juichen bij het nieuwe fenomeen van procesafspraken, dat toch vooral is bedoeld ter ontlasting van de strafrechtspraak. In het vorige *KwartaalSignaal* bespraken wij enkele uitspraken van rechtbanken die de gemaakte procesafspraken omarmden. Er zijn echter ook rechtbanken die tegenstribbelen dan wel de toepassing van procesafspraken enigszins trachten in te kaderen. Zo oordeelde de rechtbank Overijssel eerder dit jaar dat bij het ontbreken van een wettelijke basis voor procesafspraken, er in de loop van de procedure ‘zwaarwegende argumenten’ aanwezig moeten zijn, wil de rechtbank zich door dergelijke afspraken laten leiden (Rb. Overijssel 28 februari 2022, [ECLI:NL:RBOVE:2022:695](#)). Zij zag daar in de desbetreffende zaak nog geen aanleiding toe, ondanks dat de verdediging en het Openbaar Ministerie tot een vergelijk waren gekomen. Hoewel de rechtbank aanvankelijk had aangegeven ‘niet onwelwillend’ te staan tegenover het maken van dergelijke afspraken, kwam zij op de pro-formazitting drie maanden later toch terug op haar schreden; naar eigen zeggen omdat procesafspraken vermoedelijk niet daadwerkelijk zouden leiden tot een ontlasting van het systeem en de tijds-winst slechts gering zou zijn. Dat niet met alle dertien verdachten tot afspraken zou worden gekomen (hetgeen zou nopen tot splitsing van zaken), werd eveneens als argument genoemd om de reeds ingeslagen weg van procesafspraken te verlaten. In een later vonnis bracht de rechtbank Overijssel eveneens tot uitdrukking dat niet te snel naar het middel van procesafspraken moet worden gegrepen. Daar betrof het een zaak tegen één verdachte die ‘zich relatief kort in voorlopige hechtenis’ bevond vanwege een verdenking van betrokkenheid bij relatief recente feiten. Ook hier zag de rechtbank niet direct welk proceseconomisch voordeel met afspraken kon worden behaald en werd het maken van procesafspraken aldus niet toegestaan (Rb. Overijssel 11 maart 2022, [ECLI:NL:RBOVE:2022:1071](#)).

Het komt tevens voor dat rechtbanken eenmaal gemaakte afspraken niet volgen. Een voorbeeld betreft de vonnissen van de Noordelijke Fraudekamer van de rechtbank Noord-Nederland (21 april 2022, [ECLI:NL:RBNNE:2022:1343-1356-1360-1385](#)), waarin het onder meer ging om binnen- en buitenlandse handel in methylfenidaat (ritalin), witwassen, oplichting en flessentrekkerij. De verdachten hadden volgens de afdoeningsvoorstellen de strafbare feiten ‘erkend’, maar daar had de rechtbank weinig boodschap aan nu niet helder was geworden wat nu precies de betekenis van dat ‘erkennen’ was. De rechtbank benadrukt daarbij haar eigen verantwoordelijkheid ten aanzien van de schuldvraag en strafoplegging en komt tot een substantieel hogere straf dan door de officier van justitie op basis van de gemaakte afspraken was gevorderd. De rechtbank stelt zich weliswaar bewust te zijn van het capaciteitsgebrek in de strafrechtsketen en ‘ziet het belang om te zoeken naar mogelijkheden om processen te

versnellen of te vereenvoudigen’. Naar het oordeel van de rechtbank mag capaciteitsgebrek echter ‘geen reden zijn om de taak van de rechtbank – ten aanzien van de schuld-vraag en de strafoplegging – in te perken of te door kruisen’.

De rechtbanken spreken hier dus klare taal. Dat een wettelijk kader en algemeen beleid vooralsnog ontbreken en afspraken zo nu en dan ook van de hand worden gewezen, zal tot de nodige onzekerheid leiden bij procesdeelnemers. Bij deze stand van zaken zal het voor advocaten lastig zijn om hun cliënten op dit punt goed te adviseren (zie ook de reactie van een advocaat op één van voornoemde zaken van de rechtbank Noord-Nederland in het *Parool* van 22 april 2022, ‘[Rechtbank zet met nieuw vonnis streep door “procesafspraken” tussen OM en verdachten](#)’). Tegelijkertijd is het goed dat – zolang er nog geen concrete regelingen voor het maken van dergelijke afspraken zijn – rechters zelf grenzen durven te stellen, om zodoende gestalte te geven aan hun eigen verantwoordelijkheid in dezen, maar ook om de in de toekomst te vormen kaders helder te krijgen.

Literatuur

Oraties en afscheidsredes

- P.J. van Koppen, *De ijzeren regels van goud bewijs. Over rechtspsychologie en een eerlijk strafproces* (afscheidsrede Amsterdam VU), Amsterdam: VU Amsterdam 2022.

Proefschriften

- A.L.M. Schaap, *Het daderschap van de rechtspersoon. Een onderzoek naar het Drijfmeskader als richtinggevend kader voor het daderschap van de rechtspersoon* (diss. Utrecht), Den Haag: Boom juridisch 2022.

Liber amicorum

- R. Horselenberg, V. van Koppen & J.W. de Keijser (red.), *Bakens in de rechtspsychologie. Liber amicorum voor Peter van Koppen*, Den Haag: Boom criminologie 2022;
- A. Liebling e.a. (red.), *Crime, Justice, and Social Order Essays in Honour of A.E. Bottoms*, Oxford: Oxford University Press 2022.

Overig

- R. Barbosa e.a., *European Arrest Warrant. Practice in Greece, the Netherlands and Poland*, Den Haag: Eleven International Publishing 2022;
- J. Bijlsma e.a., *Kansen en risico’s van de toepassing van neurotechnologie in het strafrecht*, Utrecht/Den Haag: Universiteit Utrecht/WODC 2022;
- G. van der Bruggen, H. Pander Maat & L. van Lent, *Spreekt het recht tot iedereen? Hoe de functionaliteit van het strafvonnis kan worden vergroot*, Den Haag: Boom juridisch 2022;
- M.A. Dijk, *Disproportioneel politiegeweld tijdens of direct na de aanhouding*, Weert: Celsus juridische uitgeverij 2022;

- M.M. Dolman, *De deskundige in het strafproces*, Den Haag: Boom juridisch 2022;
- V. Franssen & Ch. Harding (red.), *Criminal and Quasi-criminal Enforcement Mechanisms in Europe. Origins, Concepts, Future*, Oxford: Hart Publishing 2022;
- A.E. Goldberg, *Blaming the Addicted Brain. Building bridges between criminal law and neuroscientific perspectives on addiction*, Den Haag: Eleven International Publishing 2022;
- J. Horder, *Criminal Fraud and Election Disinformation. Law and Politics*, Oxford: Oxford University Press 2022;
- R.A. Hoving, *Verwerking van strafrechtelijke gegevens door het openbaar ministerie*, Den Haag: Boom juridisch 2022;
- F.G.H. Kristen e.a., *Evaluatie van artikel 80a Wet op de rechterlijke organisatie. Een empirisch-juridisch onderzoek naar de toepassing van artikel 80a Wet RO door de Hoge Raad in de sectoren civiel recht, belastingrecht en strafrecht in de periode 2012-2019*, Utrecht/Den Haag: Universiteit Utrecht/WODC 2021;
- A.W.M. Mooij, *Strafrecht, psychiatrie en de menselijke conditie. Bespiegelingen van Antoine Mooij over menselijke verantwoordelijkheid en de waarden van de moderniteit*, Den Haag: Boom juridisch 2022;
- H. Otgaar, M. Jelicic & H. Merkelbach, *Inleiding in de rechtspsychologie*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2022;
- L. Paoli, C. Fijnaut & J. Wouters (red.), *The Nexus Between Organized Crime and Terrorism Types and Responses*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2022;
- S. Sammie, *Linking High-Level Accused to Sexual and Gender-Based Crimes in International Criminal Law. Theory and Practice of the ICTY, ICTR, and ICC*, Den Haag: Eleven International Publishing 2022;
- L.M. Schoutsen, J.W. de Keijser, P.M. Schuyt & J.H. Crijns, *De strafzaak achter de strafbeschikking. Een observatieonderzoek naar de berechting van strafbeschikkingzaken*, Den Haag: Boom juridisch 2022;
- M.J. ter Voert e.a., *Gevolgen van COVID-19 voor de rechtspraak en kwetsbare rechtzoekenden. Een onderzoek naar maatregelen en de positie van rechtzoekenden binnen het straf-, civiele jeugdbeschermings-, en vreemdelingenrecht*, Nijmegen/Leiden/Utrecht/Den Haag: Radboud Universiteit/Universiteit Leiden/Universiteit Utrecht/ZonMw 2022;
- B. van der Vorm (red.), *Strafrechtelijke criminologie. Een thematische inleiding in de relatie tussen criminologie en strafrecht*, Den Haag: Boom juridisch 2022;
- H. Weyers, *Euthanasie in Nederland 2002-2022*, Den Haag: Boom juridisch 2022;
- E. Wouters, *Strafbaarstelling van religieuze belediging. Gerechvaardigde inbreuk op de vrijheid van meningsuiting?*, Weert: Celsus juridische uitgeverij 2022. ◀